

“QORAQALPOQNOMA” ROMAN-ESSESINING TARJIMASI: TARIX, TIL VA RUH

Xabibullaeva Xurliman Muratbaevna
Qoraqalpoq Davlat Universiteti doktoranti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15689037>

Annotatsiya: Ushbu maqolada qoraqalpoq adibi T.Qayipbergenovning “Qoraqalpoqnoma” roman-essesi asosida badiiy tarjimaning lingvistik, stilistik va madaniy jihatlari tahlil qilinadi. Asarning o‘zbek tiliga tarjimasida uchraydigan semantik soddalashtirish, madaniy realiyalarning izohsiz berilishi va muallif ruhining qisman yo‘qolishi holatlari aniqlanadi. Tarjimashunoslik nazariyasiga tayangan holda, maqolada tarjima jarayonida ekvivalentlik, stilistik moslik va madaniy uzviylikni ta’minlashning zaruriy tamoyillari asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: tarjima, Qoraqalpoqnoma, Qayipbergenov, madaniy tafovut, lingvokulturologiya, ekvivalentlik, stilistika.

Аннотация: В данной статье рассматриваются лингвистические, стилистические и культурные особенности художественного перевода на основе романа-эссе Т.Кайыпбергена «Каракалпакнома». Выявляются случаи семантического упрощения, отсутствия пояснений культурных реалий и частичной утраты авторской интонации при переводе на узбекский язык. На основе теорий перевода обосновываются принципы обеспечения эквивалентности, стилистической адекватности и культурной целостности.

Ключевые слова: перевод, Каракалпакнома, Кайыпберген, культурные различия, лингвокультурология, эквивалентность, стилистика.

Abstract: This article analyzes the linguistic, stylistic, and cultural aspects of literary translation based on T.Qayipbergenov’s novel-essay “Qoraqalpoqnoma.” It identifies cases of semantic simplification, lack of explanation for cultural realia, and partial loss of the author’s tone in the Uzbek translation. Relying on translation theory, the article justifies the necessity of ensuring equivalence, stylistic adequacy, and cultural coherence in the translation process.

Keywords: translation, Qoraqalpoqnoma, Qayipbergenov, cultural difference, linguoculturology, equivalence, stylistics.

Tarjimashunoslikda badiiy matn tarjimasini eng murakkab va mas’uliyatli yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tarixiy va madaniy qatlamlarga ega bo‘lgan nasriy asarlarning boshqa tilga o‘girilishi nafaqat lingvistik, balki madaniyatlararo muloqot, ideologik uzviylik va estetik to‘g‘rilik masalalarini o‘rtaga qo‘yadi. T.Qayipbergenovning “Qoraqalpoqnoma” roman-essesi qoraqalpoq xalqining tarixiy o‘zlik xotirasi, urf-odatlarini va milliy tafakkurining badiiy ifodasi sifatida alohida o‘rin tutadi. Ushbu asarning o‘zbek tiliga tarjimasini faqat matn darajasida emas, balki xalq ruhini tushunish va uni boshqa tilda yetkazish bilan

TIL HÁM AWDARMA MÁSELELERI

VI ilimiy maqalalar toplami

bog‘liq murakkab jarayonni talab qiladi. Mazkur maqola aynan shu tarjima jarayonida yuzaga kelgan muammolar, yondashuvlar va uslubiy yechimlarni ilmiy tahlil qilishga qaratilgan.

Tarjimashunoslik fanida milliy ruh, tarixiy tafakkur va madaniy xotirani badiiy tarjimada saqlab qolish muhim metodologik vazifa sifatida qaraladi. T.Qayipbergenovning “Qoraqalpoqnoma” roman-essesi ushbu murakkab jihatlarni o‘zida mujassam etgan, qoraqalpoq xalqining o‘zlik xotirasi, tarixiy kurashlari va ma’naviy izlanishlarini qamrab olgan nodir asardir. Asarning o‘zbek tiliga tarjimasi nafaqat til, balki tarix, madaniyat va mentalitetlararo aloqaning sinov maydoniga aylangan.

“Qoraqalpoqnoma” asari janr jihatdan roman va essening badiiy sintezidir. Muallif tarixiy faktlarni faqat voqelik darajasida emas, balki estetik va emotsional ruhda bayon etadi. Asarda qoraqalpoq xalqining turmush tarzi, urf-odatlarini, o‘ziga xos siyosiy ong va ijtimoiy qadriyatlari poetik tilda aks ettirilgan. Shu sababli, tarjimon nafaqat til vositalarini, balki bu ruhni, bu ichki tembrni ham o‘zbek tiliga ko‘chira olishi kerak.

Tarjimaviy tahlil shuni ko‘rsatadiki, “Qoraqalpoqnoma” asarining o‘zbek tilidagi variantida lingvistik adekvatlik ko‘pchilik hollarda saqlangan bo‘lsa-da, muayyan o‘rinlarda semantik soddalashtirish va madaniy konnotatsiyaning pasaytirilgani kuzatiladi. Masalan, “elbası”, “bekshe”, “ata-baba joli” kabi xalqona-siyosiy terminlar o‘zbek tilida “rahbar”, “keksalar”, “ajdodlar yo‘li” kabi umumiy ma’noli so‘zlar bilan berilgan. Bu holat semantik moslikni ta’minlagan bo‘lsa-da, realiyaning milliy ruhi, tarixiy zaminidagi konnotatsiyasi qisman yo‘qolgan.

Asarda ishlatilgan obrazli vositalar, ayniqsa metaforalar, ramzlar va istioralar tarjimada izohsiz qoldirilgan holatlari mavjud. Jumladan, “boz kúnlerden qalğan qamshi” iborasi “eski kunlardan qolgan qamchi” tarzida tarjima qilingan. Bu shakl formal jihatdan to‘g‘ri, lekin bu yerda “qamchi” – kuch, nazorat, ajdodlardan meros qolgan ijtimoiy nazorat ramzidir. Bu ramziy ma’no tarjimada tushuntirilmagani sababli, o‘quvchi uchun bu iboraning mohiyati noaniq qolishi mumkin.

“Qoraqalpoqnoma”dagi til unsurlarining tarjimasida muhim jihat shundaki, qoraqalpoq tilining fonetik-morfologik ohanglari o‘zbekcha ekvivalentlar bilan almashtirilganida, ba’zi joylarda sintaktik soddalik vujudga kelgan. Bu esa asarning epik-lirik ohangini qisqartirgan. Asl matndagi emotsional kuch, badiiy intonatsiya va muallifning shaxsiy munosabati tarjimada mutanosib darajada aks ettirilmagan hollari bor.

Tarjimada shuningdek, madaniy tafovutlar va tarixiy nomlarning o‘zbek o‘quvchisi uchun begonaligini kamaytirish maqsadida ba’zi atamalar moslashtirilgan. Bu — Venuti tomonidan ta’riflangan “domestikatsiya” (yaqinlashtirish) uslubiga mos keladi. Ammo, tarjimaning ilmiy va madaniy funksiyasini hisobga olgan holda, “foreignizatsiya” — ya’ni begonalikni saqlagan holda izohlab berish yondashuvi ko‘proq maqsadga muvofiq bo‘lardi.

Tarjimada muhim bir jihat bu — avtor ruhini saqlash. Qayipbergenov asarida shaxsiy falsafiy mulohazalar, tarixiy tahlil va poetik nigoh uyg‘unlashgan. Bu uslub tarjimada faqat leksik vositalar emas, balki matnning struktura va ohangida ham aks etishi kerak. Aks holda, tarjima axborotga boy bo‘lsa-da, badiiy kuchini yo‘qotadi.

Xulosa qilib aytganda, “Qoraqalpoqnoma” roman-essesining o‘zbek tiliga tarjimasi umuman olganda muvaffaqiyatli amalga oshirilgan bo‘lsa-da, tarjimonning madaniy kompetensiyasi va stilistik sezgirligi yanada chuqurlashtirilsa, asar o‘zbek o‘quvchisi uchun yanada ta’sirli va milliy jihatdan boyroq bo‘lgan bo‘lardi. Tarjima jarayonida faqat til emas, balki tarixiy ong, madaniy qatlam va emotsional ohangni ham saqlab qolish zamonaviy tarjimashunoslikning ustuvor talabi bo‘lib qolmoqda.

Yuqoridagi tahlillar asosida aniqlanishicha, “Qoraqalpoqnoma” roman-essesining o‘zbek tiliga tarjimasi umumiy jihatdan ma’no va mazmuni yetkazishga intilgan bo‘lsa-da, muallif uslubining emotsional kuchi, milliy realiyalar va tarixiy-kontekstual qatlamlarning to‘liq uzatilishi ba’zan soddalashtirilgan. Tarjimada lingvistik ekvivalentlik ko‘pchilik hollarda saqlangan bo‘lsa-da, madaniy tafovutlar va badiiy ramzlarning izohsiz qoldirilishi tarjima natijasining qisman begonalashuviga olib kelgan. Bu esa o‘quvchining matndan to‘laqonli zavq olishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shu bois, tarjima amaliyotida lingvomadaniy yondashuv, muallif ruhini saqlash va badiiy konnotatsiyalarni izohlab berish — eng muhim metodik tamoyillar sifatida e’tirof etilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Қайипбергенов Т. Қорақалпоқнома. Нукус: «Қарақалпақстан», 1993.
2. Қайипбергенов Т. Муғаллимге раҳмет. Нукус: ҚКЖ, 1987.
3. Nida E.A. Toward a Science of Translating. Leiden: Brill, 1964.
4. Newmark P. A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall, 1988.
5. Venuti L. The Translator’s Invisibility: A History of Translation. London: Routledge, 1995.
6. Barkhudarov L.S. Язык и перевод: Вопросы теории перевода. Москва: Международные отношения, 1975.
7. Komissarov V.N. Современное переводоведение: Учебное пособие. Москва: ЭТС, 2001.
8. Karimov A., Nazarov S. Tarjimashunoslik asoslari. Toshkent: Fan, 2020.
9. Xudoyberganova D. Badiiy tarjima nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
10. Abdullaeva M. Adabiy tarjima va madaniy uzviylik. — // Filologiya masalalari. — 2021. — №4. — B. 112–119.